

Dîvânu Lugâtî't-Türk'te Kadın Hiyerarşisine Dair Sözcükler

Öz: Türk toplumlarında kadın; sosyoloji, psikoloji, din, tarih, dil ve edebiyat gibi birçok disiplinde incelenen kategoriler arasında yer almaktadır. Bunun başlıca sebeplerinden biri cinsiyet kavramının toplum içerisindeki düzeni etkileyişi ve buna bağlı olarak da toplum kültürüyle doğrudan ilişki içerisinde olmasıdır. Bu ilişki de elbette ki çeşitli çalışma alanlarını oluşturmuş ve 'kadın' sık işlenen konular arasında yer almıştır. Türk dillerinde de buna bağlı olarak kadın ve kadına ilişkin terminoloji incelenmiş, konu üzerine Türkçenin her dil dönemini kapsayan birçok çalışma yapılmıştır. Böylelikle kadın cinsiyet kategorisinin dile yansımaları gösterilmiş ve ilgili dönemlerdeki kadın algısı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yapılan çalışmalara bakıldığında çoğunluğunun bu hedef doğrultusunda yalnız söz varlığına yönelik çalışmalar olduğu ve sözcüklerin diğer dil dönemlerindeki kullanımlarını içermediği görülmüştür. Dolayısıyla bu türden çalışmaların daha çok dönem metinlerindeki kadına dair unsurların derlenmesi ve listelenmesi yoluyla olduğu bu nedenle de sözcüklerin anlamsal değişimleri ya da kökenleri üzerine yapılan çalışmaların az olduğu gözlemlenmiştir. Bu çalışmada ise Türkçenin ilk sözlüğü olarak Türk dil tarihi içerisinde önem arz eden *Dîvânu Lugâtî't-Türk'te*, kadının içinde bulunduğu sınıfsal konuma göre verilen adlar ele alınacak olup bu adların Eski Türkçe kolunu kapsayan Orhun ve Uyğur dönemindeki karşılıkları gösterilerek tespit edilen sözcüklerin Eski Türkçe sahası dil dönemlerindeki anlam değişimleri ve oluşum safhaları gösterilmeye çalışılacaktır. Tespit edilen her bir sözcüğün Eski Türkçenin diğer kollarındaki görünümleri ve varsa anlam farklılaşmaları üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dîvânu Lugâtî't-Türk, Kadın Terminolojisi, Hiyerarşi, Söz Varlığı.

Words Related to Women's Hierarchy in Dîvânu Lugâtî't-Türk

Abstract: Woman in Turkish societies are among the categories examined in many disciplines such as sociology, psychology, religion, history, language and literature. One of the main reasons for this is that the concept of gender affects order in society and is directly related to social culture. This relationship has obviously created various fields of study and 'woman' has been among the frequently studied subjects. Accordingly, woman in Turkish languages and the terminology related to woman have been analyzed, and many studies have been conducted on the subject covering every linguistic period of Turkish. In this way, the reflections of the female gender category on language have been shown and the perception of woman in the relevant periods has been tried to be revealed. When we look at the studies, it is seen that many of them are only studies on vocabulary in line with this goal and do not include the usage of words in other language periods. Therefore, it has been observed that such studies are mostly composed of compiling and listing the elements related to woman in the texts of the period, and for this reason, there are few studies on the semantic changes or origins of words. In this study, in *Dîvânu Lugâtî't-Türk*, which is important in the history of Turkish language as the first dictionary of Turkish, the names given according to the class position of woman will be discussed, and by showing the equivalents of these names in the Orkhun and Uyghur periods covering the Old Turkish branch, the meaning changes and formation stages of the identified words in the language periods of the Old Turkish field will be tried to be shown. The appearance of each identified word in other branches of Old Turkic and differentiation of meaning, if any, will be emphasized.

Keywords: Dîvânu Lugâtî't-Türk, women's terminology, hierarchy, vocabulary.

TÜRK LÜGATİ ARAŞTIRMALARI
JOURNAL OF TURKOLOGY RESEARCH
57. SAYI / VOLUME
2025-BAHAR / SPRING

Sorumlu Yazarlar Corresponding Authors

Arş. Gör.
Sıla Nur AKTAŞ

Ordu Üni.
Fen-Edebiyat Fak.
Türk Dili ve Edebiyatı Böl.
silaaaktass@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-0407-8596>

<https://ror.org/04r0hn449>

Gönderim Tarihi
Received
01.02.2025

Kabul Tarihi
Accepted
27.04.2025

Yayın Tarihi
Published
01.06.2025

Atf
Citation
Aktaş, Sıla Nur. "Dîvânu Lugâtî't-Türk'te Kadın Hiyerarşisine Dair Sözcükler." *Türk Lügatî Araştırmaları*, no. 57, 2025, ss. 39-58.
<https://doi.org/10.17133/tubar.1631121>

MAKALE BİLGİLERİ / INFORMATION	
Divânu Lugâti't-Türk'te Kadın Hiyerarşisine Dair Sözcükler <i>Words Related to Women's Hierarchy in Divânu Lugâti't-Türk</i>	
Makale Türü <i>Type of Article</i>	Araştırma Makalesi <i>Research Article</i>
Yazarların Katkı Düzeyi <i>Contribution Level of Authors</i>	Birinci Yazar: %100 <i>First Author: %100</i>
Etik Kurul Onayı <i>Ethics Committee Approval</i>	Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur. <i>The study does not require ethics committee approval.</i>
Finansal Destek <i>Financial Support</i>	Çalışmada finansal destek alınmamıştır. <i>The study received no financial support.</i>
Çıkar Çatışması <i>Conflict of Interest</i>	Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır. <i>There are no potential conflicts of interest in the study.</i>
Yapay Zekâ Kullanımı <i>Use of Generative AI</i>	Çalışmada yapay zekâ kullanılmamıştır. <i>Artificial intelligence was not used in the study.</i>
Değerlendirme <i>Review</i>	Üç dış hakem, çift taraflı kör hakemlik. <i>Three external referees, double blind.</i>
Benzerlik Taraması <i>Similarity Screening</i>	Dergipark, intihal.net üzerinden yapılmıştır. <i>The screening was done through Dergipark, intihal.net.</i>
Etik Beyan <i>Ethical Statement</i>	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. <i>It is declared that scientific and ethical principles were complied with during the preparation of this study and that all the studies are mentioned in the bibliography.</i>
Etik İhlal Bildirimi <i>Ethical Violation Report</i>	turklukbilimi@gmail.com
Telif Hakkı ve Lisans <i>Copyright and License</i>	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. <i>The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 license.</i>

Giriş

Bir cinsiyet kategorisi olarak kadın, dilbilimden tarihe; din çalışmalarından sosyolojiye, edebiyattan felsefeye kadar çeşitli bilim dallarınca araştırılan, birçok yönden incelenen kavramlardan biridir. Bunun başlıca sebeplerinden biri kadının sosyal hayattaki konumu itibarıyla toplum kültüründeki yerini saptayabilmektir. Dilbilimciler de kadın kategorisinin yazılı eserlerdeki kullanımlarını incelemiş ve kadına ilişkin söz varlığından hareketle çıkarımlarda bulunmuşlardır. Bu çıkarımlar kadının, eski dönemlerden günümüze toplum algısındaki yerini belirlemede önemli bir etken olmuştur. Çünkü kavramlara verilen adlar, yalnız bir ad niteliğinde değildir. Adlandırmalar; insanların yaşam tarzı, kültürü, gelenek ve görenekleri, düşünce tarzları gibi toplumla doğrudan ilişkili çıkarımları yapmada önemli veriler sunmaktadır. Bu yüzden ki kadın adlandırmaları da Türkçenin çeşitli dil dönemlerinde, kültür üzerine çıkarımlarda bulunabilmek amacıyla incelenmiş ve dil verilerinden hareketle kadının Türk toplumundaki yeri belirlenmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmalar arasında Eski Türkçe sahasında yer alan kadın söz varlığı incelemeleri de önemli bir yer tutmaktadır. VII. ve XIII. yüzyıllar arasına tarihlendirilen Eski Türkçe¹ dönemi içerisine 'Orhun Türkçesi, Eski Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi'² dönemleri dâhil edilmektedir. Bu üç dönemde de etkin olan din ve ilişkide bulunulan halkların, toplumun kadına olan bakış açısını şekillendirmede önemli bir etken olduğu görülmüştür. İslamiyet öncesi Türk toplumlarında kadının devlet işlerine katılan savaşçı ve kahraman yönlerinin olduğu bilinmekle birlikte kadının daima erkeğin yanında yer aldığı tespit edilmiştir (Gündüz 130-131). Ancak Karahanlı Türkçesi dönemi itibarıyla Arap-Fars etkilerinin de Türklere sirayet etmesiyle birlikte toplumun kadına dair algısının değişmeye başladığı bilinmektedir. Türköne, *Dîvânü*

¹ Bu dönemlerdeki kadın adları özelinde yapılan çalışmalar için bk. Berbercan, Mehmet Turgut. "İslamiyet Öncesi Türk Metinlerinde 'kız' ve 'kadın'." *JOTS*, c. 1, no. 1, 2017, ss. 7-19; Karahan, Akartürk. "Tarihî Türk Dilinin Söz Varlığına Katkılar: Kadınla İlgili Kelimeler Üzerine." Bilkent Üniversitesi *I. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, 2006, ss. 1-12; Useev, Nurdin. "Köktürk Harfli Yenisey Yazıtlarındaki Kadını Bildiren Kelimelerin Anlamına Göre Eski Türklerde Kadın İmajı." *Dil Araştırmaları*, c. 11, 2012, ss. 57-66; Tokyürek, Hacer. "Runik Türk Yazıtlarında ve Eski Uygur Metinlerinde Kadın Hiyerarşisi." *Belleten*, c. 61, no. 1, 2013, ss. 119-129; Yazıcı Şahin, Serpil. "Orhun Yazıtlarında Kadınla İlgili Söz Varlığı." *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi Bildiri Kitabı*, Editör M. Tekcan, c. 2, 2013, ss. 393-402.

² Her ne kadar Karahanlı Türkçesini, Eski Türkçe sahası içerisinde değerlendirmeyen görüşler bulunsun da, genel kabul Orhun ve Eski Uygur dönemlerine ait fonetik ve morfolojik özelliklerin Karahanlı Türkçesinde devam ettiği yönündedir. Bu nedenle Karahanlı Türkçesi, Eski Türkçe kapsamında değerlendirilmektedir. Bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Berbercan, M. Turgut. "Türk Yazı Dilinin Tarihi Dönemleri ve Orta Türkçenin Yeri Meselesi". *TOD*, no. XVII, 2014, ss. 765-783.

Lugâti't-Türk'e göre bu dönemde erkeklerin yiğitlik, cesaret, erdemlilik yönleriyle öne çıkarken kadınların anlayış, sabır, olgunluk ve güzellik değerlerinin ön planda olduğunu söylemiştir (201).

Karahanlı Türkçesi dönemi eserleri arasında yer alan ve Türkçenin bilinen ilk sözlüğü olarak nitelendirilen *Dîvânu Lugâti't-Türk*, dönem söz varlığını yansıtan önemli bir eserdir. Kaşgarlı Mahmud'un yazdığı eserde dönemin insanının dili dışında yaşayışı, gelenek ve görenekleri gibi kültürüne dair izler de bulunmaktadır. Bu nedenle Ercilasun, Kaşgarlı'nın yalnız sözlükçü ve gramerci değil, ağız araştırmacısı, etnolog ve halk edebiyatı araştırmacısı olduğunu da söylemiştir (*Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, 314-315). Dolayısıyla eserin söz varlığı da her yönden incelenmiş, o dönemde yaşayan Türklerin dili başta olmak üzere yaşayışları, kültürleri ve gelenekleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Eser üzerine yapılan söz varlığı incelemelerinden biri de 'kadına ilişkin unsurlar'dır. Araştırmacılar *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te yer alan kadına ilişkin kavramları listelemiş ve üzerinde analizlerde bulunmuşlardır. Bunlar arasında Çağatay'ın çalışması önemli bir yer tutmaktadır. Çağatay (1962), "Türkçede Kadın İçin Kullanılan Sözcükler" başlıklı çalışmada Türkçenin tarihî dönemlerinden Türkiye Türkçesine uzanan kadın adlarını ele almış ve bu sözcüklerin oluşum şekilleri üzerine incelemelerde bulunmuştur. İncelediği sözcükler arasında *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te de yer alan birçok sözcük çalışmanın derlemine dâhil edilmiştir. Özdarıcı (2011) ise çalışmada doğrudan *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ü temel almış ve eserde yer alan kadına ilişkin sözcüklerin listesini vererek o dönemdeki toplumun kadın algısı ve kadınların sosyal yaşamlarına dair tespitlerde bulunmuştur. Kumanlı da (2023) "Dîvânu Lugâti't-Türk'ü temel aldığı Dîvânu Lugâti't-Türk'ten Güncel Türkçe Sözlük'e Türkçede Kadın Kavram Alanına Dair Sözlükbirimler ve Tanımları" yazısında artzamanlı bir yöntem izleyerek kadın adlarının Türkiye Türkçesine yansımalarını tanımlar üzerinden göstermiştir. Erdoğan (2016) da "Dîvânu Lugâti't-Türk'te Kadın ile İlgili Kavramlar" çalışmada eserdeki kadın adlarını niteliklerine ve karşılaştığı kavram alanlarına göre sınıflandırmış, sözcüklerle ilgili değerlendirmeler yapmıştır.

Görüldüğü üzere *Dîvânu Lugâti't-Türk*, kadına ilişkin sözcükler yönüyle çok kez incelenmiştir. Fakat bu çalışmalarda sözcüğün farklı kullanımlarının olup olmadığı, Eski Türkçe sahasının diğer dönemlerinde bu sözcüklerin nasıl geçtiği, sözcüklerin ne gibi anlam değişimlerine uğradığı incelenmemiştir. Bu çalışmada ise sınırlılık sebebiyle yalnız *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te yer alan kadının sosyal sınıfına bağlı yapılan adlandırmalar ele alınacak olup tespit edilen veriler hiyerarşik ölçütler göz önüne alınarak tasnif edilecektir. Elde edilen veriler kadının soyluluğunu, zenginliğini, cariyeliğini ve hizmetçiliğini göstermelerine göre sınıflandırılacaktır. Sınıflandırılan sözcüklerden her birinin Orhun Türkçesi ile Eski Uygur Türkçesi dönemindeki karşılıkları ve varsa türevleri gösterilecektir. Bu aşamada karşılaştırma verisi

olarak Orhun Türkçesi için Şirin (2020), Eski Uygur Türkçesi için Wilkens (2021) ve etimolojik değerlendirme için Clauson (1972) çalışmalarından faydalanılacaktır.

1.Dîvânu Lugâti't-Türk'te Kadın Hiyerarşisine Dair Sözcükler

Dîvânu Lugâti't-Türk'te kadının soyluluğunu veya hanedan mensubu olduğunu bildiren 4 sözcük tespit edilmiştir: *kunçuy*, *kâtun*, *oglagu*, *altun tarım*.

1.1.Soylu Kadınlar İçin Kullanılan Sözcükler

Dîvânu Lugâti't-Türk'te kadının soyluluğunu bildiren sözcüklerin yaygın olarak *katun*, *kunçuy* ve *oglagu* sözcükleriyle meydana getirildiği görülmüştür. Bu sözcüklerin tek başlarına soyluluğu belirtmelerinin yanı sıra ikili biçimleriyle de benzer bir anlam teşkil ettikleri tespit edilmiştir. Ayrıca ünvan olarak kullanılan *altun tarım* sözcüğünün de bu dönemde bir soyluluk ifadesi olduğuna rastlanmıştır.

1.1.1.kunçuy ‘kadınların soylu, hatundan bir derece aşağı olanı’ DLT 550/451; *kunçuy* ‘Hatun’dan bir derece aşağı kadın, bige, prenses’ A-D 3/240-3

Orhun Türkçesi döneminde ‘kağan kızı veya kız kardeşi; eş, karı zevce’ şeklinde anlamlandırılan sözcüğün Yenisey Yazıtları’nda da ‘eş, karı, zevce’ anlamlarına geldiği görülürken Költigin ve Bilge Kağan Yazıtları’nda ‘kağan kızı veya kız kardeşi’ anlamına geldiği belirtilmiştir (Şirin 357, 370, 734). Eski Uygur Türkçesi döneminde ise bu anlamın genişleyerek sözcüğün doğrudan ‘kadın, prenses, kraliçe, eş; çoğulda kadın cinse mensup kişiler’ olarak açıklandığı görülmüştür: *kunçuy* < Chin. 公主 *gongzhu* (Spätmittelchin. *kəwŋ tɕyǎ*) Dame, Prinzessin, Königin, Ehefrau || kadın, prenses, kraliçe, eş; im Pl.: weibliche Personen (auch Äquivalent von Skt. °*nāryaḥ*) || çoğulda: kadın cinse mensup kişiler (Skt. °*nāryaḥ*’ın da eş değeri); Bestandteil eines Titels || unvanın bir bölümü (bk. Mo. güngjü). Çince den Türkçeye geçtiği bildirilen sözcüğün Uygur Türkçesi döneminde birçok ikili biçiminin oluşu ve kişi adı olarak kullanılması da yaygınlık göstergesi olması dolayısıyla dikkat çekmektedir. Öyle ki Eski Uygur Türkçesi döneminde sözcüğün metaforik bir kullanıma sahip olduğu da görülmüştür: *kunçuylug ärdini* Gemahlin-Juwel (Metapher) || eş mücevheri (mecaz) (Wilkens 423). Clauson’da ise Çince *kung chu* sözcüğünden Türkçeye geçtiği bildirilen sözcük, Orhun Türkçesi dönemindeki anlamla örtüşecek şekilde ‘daughter of the emperor / hükümdarın kızı’ olarak açıklanmış ve sözcüğün kısa bir süre sonra hükümdarlık mensubu olmasa dahi ‘eş, karı’ anlamlarını karşılamaya başladığına değinilmiştir (635). DTS’de de *qunçuj* ‘[кит, гунджу, *koj-cy*] принцесса, младшая родственница ханской крови // prenses, hanın genç akrabası, kan’ olarak tanımlanmıştır (Nadalyayev 466).

Dîvânu Lugâti't-Türk'teki açıklamada ise sözcüğün Orhun ve Eski Uygur Türkçesi dönemlerindeki anlamlarından daha farklı olarak kadının hatundan bir derece aşağı konumda bulunana için kullanıldığı ifade edilmiştir ancak *kuñcuy* sözcüğü *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*'nde doğrudan 'kadın' olarak açıklanmıştır. Yine bu sözlüğe göre *Dîvânu Lugâti't-Türk*'teki anlamla örtüşen *katun kuñcuy* ikili biçimidir. Yani *kuñcuy* sözcüğünün tek başına 'Hatun'dan bir derece aşağı kadın' anlamı bulunmamaktadır (Ünlü 603). Tokyürek de Runik harfli yazıtlar ve Eski Uygur metinlerinde kadın hiyerarşisini incelediği yazısında *kuñcuy* sözcüğünün hükümdarın ailesinden olmasa bile ünvan sahibi kişilerin eşi için kullanıldığına ve dolayısıyla sözcüğün bir anlam genişlemesine uğradığına değinmiştir (*Runik Türk Yazıtlarında ve Eski Uygur Metinlerinde Kadın Hiyerarşisi* 123). Berbercan da *kuñcuy* adının başlangıçta Çin imparatoruna evlenmesi için gönderilen gelin kızları karşıladığını bildirirken zamanla bunun değiştiğini ve hanedandaki kağanın eşlerini ve kız kardeşlerini belirtmek için kullanıldığını söylemiştir ("İslamiyet Öncesi..." 15).

Sözcüğün ayrıca *kātun kuñcuy* 'hatundan bir derece aşağı olan soylu kadın' DLT 550/451 şeklinde ikili biçimi de bulunmaktadır. Fakat bu ikili biçimin anlam yönüyle 'kuñcuy'dan farklı bir yönü bulunmamaktadır. Bu biçim, ikilemelerin işlevleri arasında bulunan anlamı pekiştirmek ve zenginleştirmek amacıyla kurulmuş olmalıdır. Çünkü hem *kātun* hem de *kuñcuy* bu dönemde aynı kavram alanını karşılamaktadır.

1.1.2.kātun 'hatun; Afrâsiyab soyundan gelen bütün kadınların unvanı' DLT 81/71, DLT 189/161, DLT 206/177, DLT 550/451; *katun* 'kadın, hatun, Afrasyab kızlarından olanların adı' A-D 1/138-14, A-D 1/376-11, A-D 1/410-4, A-D 1/410-6, A-D 3/240-5

Orhun Türkçesi döneminde sözcüğün 'kadın; kağan eşlerinin ünvanı ve bir nehir adı olarak' kullanıldığı görülmüştür (Şirin 222, 345, 370). Eski Uygur Türkçesi döneminde ise *katun* > *hatun* değişimi (*k>h* sızıcılığı) söz konusu olmuştur. Öyle ki Wilkens'te *katun* maddesine '*hatun* sözcüğünün bir varyantı' olduğuna dair not düşülmüştür: *katun* † → 1 *hatun* (eventuell eine Var.) || (muhtemelen bir varyant). *hatun* ise Soğdca'dan alıntı olarak 'hatun < Sogd. *x'twn* ~ *γ'twnh* (edle) Dame, Frau, Herrin, Königin, Gemahlin des Herrschers, Götting || kadın, hanım, hanımefendi, sahibe, kraliçe, hükümdarın eşi, tanrıça; auch Name eines Loses || bir kuranın da adı (s./bk. Mo. *qatun*)' şeklinde açıklanmıştır (279, 346). Clauson'da ise sözcük Wilkens'te olduğu gibi Soğdca'dan alıntı olarak gösterilmiş ve sözcüğün anlamının erken dönemdeki ile aynı olduğu vurgulanmıştır. Sözcüğün anlamı da 'lady and the like / kadın ve benzerleri' açıklaması yapılmıştır. (602). DTS'de Clauson'dan farklı olarak sözcüğün asıl kadınlar için kullanıldığına dikkat çekilmiştir: *qatun* 'госпожа, вельможная дам а, женщина знатного происхождения // hanımefendi, asil hanım, asil doğumlu kadın' (Nadalyayev 436). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*'nde ise sözcük, *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te olduğu gibi 'hatun;

Afrâsiyab soyundan gelen bütün kadınların ünvanı' şeklinde tanımlanmış ve *katun oğlağı* 'asaleti olan kadın' türevi gösterilmiştir. Bu dönemde doğrudan kadın anlamını karşılayan sözcük *hatun* 'hatun, kadın'dur. Fakat bu biçime *Dîvânu Lugâtî't-Türk'te* rastlanmamıştır (Ünlü 347, 459).

Söğdcadan alıntı olarak gösterilen sözcüğün kökeniyle ilgili olarak Useev, *kat-* fiilini işaret etmiş ve *katun* sözcüğünün 'katılmış, eklenmiş, dahil edilmiş' anlamlarına geldiğini bildirmiştir (63-64). Tokyürek, *Költigin Yazıtı*'nda yer alan *katun* ibaresine dikkat çekerek *kagan* ve *katunun* tahta çıkacağı zaman verilen göksel kutsiyetten söz etmiş; *katun* sözcüğünün Orhun yazıtlarında sadece kağanın eşini ya da annesini ifade ettiğini söylemiştir. Özellikle saraydaki en büyük kadını ifade eden sözcüğün, hükümdarın annesinin hayatta olması durumunda onun için kullanıldığına değinmiş; Eski Uygur Türkçesi döneminde ise *katunun*, *hatun* şekliyle hem hükümdarın eşi hem de tanrıça anlamını karşılamaya başladığını bildirmiştir (Tokyürek, *Runik Türk Yazıtlarında ve Eski Uygur Metinlerinde Kadın Hiyerarşisi* 121-122).

Dîvânu Lugâtî't-Türk'te sözcüğün tek başına kullanımı dışında *kātun kunçuy* 'hatundan bir derece aşağı olan soylu kadın' DLT 550/451 ve *oğlağı kātun* 'hatun, hanedana mensup kadın (Bolluk içinde yetiştiği için böyle denir.)' DLT 81/71, DLT 45/31, DLT 72/59, DLT 175/150, DLT 235/205, DLT 399/311, DLT 413/324, DLT 486/389, DLT 507/407, DLT 275/240; A-D 3/240-5 şeklinde ikili kullanımları da bulunmaktadır.

1.1.3.oğlağı 'asaleti olan kadın' A-D 1/138-14; *oğlağı* 'bolluk gören ve bolluk içinde yetişen kimse' DLT 81/71

Orhun Türkçesi döneminde sözcüğün *Dîvânu Lugâtî't-Türk'te* yer alan *oğlağı* biçimine rastlanmamasına karşın *oğul* '1. evlat, çocuk, 2. bir unvan niteleyicisi' sözcüğünün anlamlarına yer verilmiştir. (Şirin 736). Eski Uygur Türkçesi döneminde ise *oğul* sözcüğünün müstakil kullanımına rastlanmazken *oğlağı* 'sanft, fein, zart || yumuşak, zarif, ince, nazik' olarak tanımlanmış, bu özellikler Orhun Türkçesi döneminde olduğu gibi kadına atfedilmemiştir (Wilkins 502). DTS'de sözcüğün kökenine ilişkin bilgi verilmemiş olup sözcüğe *oğlağı* 'нежный, изнеженный, живущий в достатке // nazik, şımartılmış, bolluk içinde yaşayan' şeklinde tanımlanmıştır (Nadalyayev 363). Clauson'da ise *oğlağı* 'gently nurtured, delicate and the like / nazikçe beslenmiş, hassas ve benzeri' şeklinde açıklanarak, **oğla-* köküyle ilişkilendirilmiş ayrıca *oğlak* ve *oğlan* sözcükleri de bu kökten getirilmiştir (84-86). Fakat Karahanlı Türkçesi döneminde fiilden isim yapan -gu ekinin yanı sıra, isimden isim yapan bir +agu ekinin olduğu da bilinmektedir. Dolayısıyla sözcüğün kökü olarak **oğla-* fiili dışında *oğul* ismi de düşünülebilir. **oğla-* fiiline kaynaklarda rastlanmazken *oğul* sözcüğüne sık rastlanmaktadır. İbrahim Taş da *Kutadgu Bilig*'i söz yapımı yönüyle incelediği çalışmasında *oğlağı* sözcüğünün +agu ekiyle oluştuğunu göstermiş ve 'nazik, kibar' anlamını vermiştir (24). Erdal,

bu ekin ortaklık ifade eden sayı, topluluk adı ve fiziksel bazı özellikleri belirttiğini dile getirirken; Hacıeminoğlu yalnız fiilden isim türeten -gU ekini ele almış, isimden isim türeten eke yer vermemiştir (Erdal 93; Hacıeminoğlu, 19). Gabain ise +GU ekinin isim ve sıfat yapan seyrek bir ek olduğunu, +(A)gu türevinin ise ortaklık sayıları yaptığını bildirmiştir (45, 75). Eraslan ise +GU ekinin isim ve sıfat niteliğinde sözcükler oluşturduğuna değinmiştir (97). Dolayısıyla sözcüğün İbrahim Taş'ın da gösterdiği gibi +agu isimden isim yapım ekiyle türemiş olma ihtimali bulunmaktadır. Bu ekin sözcüğe yüklediği işlevler ile anlam da örtüşmektedir.

Burada dikkat çeken hususlardan biri de sözcüğün anlamının Köktürk, Uygur ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde kadınla ilişkilendirilmemesidir. Orhun Türkçesi döneminde sözcük tanıklanmamış, Eski Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi döneminde ise 'nazik, yumuşak, zarif' gibi anlamlar yüklenmiştir. *Dîvânü Lugâti't-Türk*'te *oglagu kâtun* 'hatun, hanedana mensup kadın (Bolluk içinde yetiştiği için böyle denir.)' DLT 81/71, DLT 45/31, DLT 72/59, DLT 175/150, DLT 235/205, DLT 399/311, DLT 413/324, DLT 486/389, DLT 507/407, DLT 275/240; A-D 1/138-14 biçimi içinde rastlanan sözcük, Atalay tarafından 'bolluk içinde büyüyen bunun için asaleti olan kadın' olarak açıklanmıştır (138). Ünlü de *oglagu* (1) için 'nazlı, asil'; *oglagu* (2) için 'bolluk içinde büyüyen' anlamlarını vererek 2. türev için *oglagu kâtun* örneğini vermiştir (690).

1.1.4.altun tarım 'hanım sultanlara verilen unvan' DLT 199/171; *altun tarım* 'büyük kadınlara verilen ungun' A-D 1/396-9

Orhun Türkçesi döneminde *altun tarım* sözcüğünün bu şekilde ikili kullanımına rastlanmamaktadır. *tarım* sözcüğü de bu dönemde tanıklanmamakla birlikte *altun*'da yalnız '1. altın, 2. altın para, 3. altından yapılmış (araç gereç, eşya)' olarak açıklanmıştır. Sözcüğün tek başına kişi adı, ünvan vs. olarak kullanıldığına dair açıklama olmamakla birlikte bu dönemde özellikle yer adlarında kullanıldığı bilinmektedir: *altun yış* (Altay Dağları), *altun soña yış* (Sayan Dağları) (Şirin 720). Eski Uygur Türkçesi döneminde de *altun tarım* kullanımına rastlanmamakta ancak '*altun ~ (a)ltun*¹ Gold, golden, gülden, aus Gold, goldfarben, Gold- || altın, altından, altından olan, altın renkli, altın ...; kaiserlich || imparatora ait; Goldstück || altın para; Metall || metal; Metallglocke || metal çan (s./bk. Mo. alta(n))' olarak açıklanan sözcüğün birçok özel isim içerisinde yer aldığı görülmektedir. *altun* sözcüğünün bir diğer anlamı da '*Altun*² n. pr. (männlich) || erkek adı; Bestandteil von Personennamen || kişi adının bir bölümü'dür. Sözlükte bu sözcük ile kurulan 4 kişi adına rastlanmış olup bunların 2'si erkek 2'si kadın adıdır (Wilkins 40-41):

Altun Edi n. pr. (männlich) || erkek adı HA 41

Altun Y(ä)ñäč n. pr. (weiblich) || kadın adı HA 41

Kiči Altun n. pr. (weiblich) || kadın adı HA 368

Sävinč Altun Kaya n. pr. (männlich) || erkek adı HA601

Eski Uygur Türkçesi döneminde *tarım* ise ‘n. pr. (männlich) || erkek adı; Bestandteil eines Personennamens || kişi adının bir bölümü’ olarak anlamlandırılmış, bu sözcük ile oluşturulan *Tarım Kaya* ‘n. pr. (männlich) || erkek adı’ türevi gösterilmiştir (Wilkens 677).

Karahanlı Türkçesi Sözlüğü’nde *altun*² ‘altın’; *tarım* ‘tekinlere ve Af-rasyab soyundan olan hatunlara ve bunların çocuklarına karşı söylenen bir ke-lime; Hakanlı hanları oğullarından başkasına söylenmez’; *altun tarım* ise ‘büyük kadınların ungunu’ şeklinde açıklanmıştır (Ünlü 44, 917). Fakat bu dö-nemde Eski Uygur Türkçesi döneminde olduğu gibi ‘altun’ un kişi adında veya ünvanında yer aldığı başka bir sözcüğe rastlanmamıştır.

Clauson’da ise *altun* ‘gold /altın’ sözcüğün kökenine dair bilgi verilme-miş yalnız Moğolca *altan* karşılığının Türk dillerinden geçen bir alıntı oldu-ğunu dile getirilmiştir (131). Eren’in etimolojik sözlüğünde de bu sözcükle ilgili görüşler sıralanarak etimolojisinin belirsiz olduğu vurgulanmıştır. Ancak tartışmalar genel itibariyle sözcüğün *al* ‘kırmızı’ sözcüğünden türeyip türeme-diği ile ilgili olmuştur (9-10). Mudrak da *altun* sözcüğün Moğolca aracılığıyla Tunguz-Mançu ve Slav dillerine geçtiğini, başlangıçta Türk halklarını ve on-ların metal işlemede başarılı olduklarını ifade eden bir kavramken sonraları kültürel bir anlam kazandığını söylemiş, **āl* ‘al, kızıl’ ve **tun* ? sözcüklerin-den oluşmuş olabileceğini bildirmiştir. **tun* sözcüğünü ise Orta Çince ‘bakır’ ile açıklamıştır. Fakat yine de sözcükle ilgili anlaşılmayan noktalar olduğunu vurgulamıştır (230-231). Sözcüğün kökeniyle ilgili görüşlerden biri de Atay’a aittir. Atay’a göre *altun*, **ya-* köküyle türeyen sözcüklerden biridir ve esas an-lamı da ‘parlak’ tır (14).

Ünvan ya da kişi adı olarak kullanılan *tarım* sözcüğüyle ilgili de her-hangi bir etimolojik bilgiye rastlanmamıştır. Türkçenin en eski dönemlerinden beri tanıklanan sözcüğün Türkçe olduğu yönünde aksi bir görüş bulunmamak-tadır. Öyle ki sözcüğün aynı kökten türeyen *tarıg*, *tarın-*, *tarıt-* gibi türevleri de bilinmektedir. O hâlde sözcüğün kökeniyle ilgili iki ihtimal düşünülebilir:

tar- ‘zerstreuen, auseinander treiben, verteilen || dağıtmak, saçmak, zorla birbirinden ayırmak’ (HA 676)

tari- ~ *tar(t)*⁻¹ ‘säen, anbauen, pflanzen, bebauen, (Boden) kultivieren || ekmek, yetiştirmek, dikmek, işlemek, (tarlayı) sürmek (s./bk. Mo. tari-)’

Her iki ihtimalde de sözcüğün aldığı ek aynıdır: -(X)m+ fiilden isim yapım eki. Korkmaz’ın bu ekin işlevleri arasında gösterdiği durumlardan biri de ‘fiilin gösterdiği işle ilgili sonucu gösteren soyut adlar türetmesi’dir (158). Dolayısıyla ilk ihtimal bu tanıma göre düşünüldüğünde *tar-* + *-(X)m* = *Ta-rım*, ‘dağıtılan şey, saçılan şey, ayrılan şey’ olarak anlamlandırılmalıdır. An-lam olarak bakıldığında bu türden bir anlama sahip ismin, kişi adı ya da ünvanı olarak kullanılma ihtimali zayıf görünmektedir. İkinci ihtimal aynı bakış açı-sıyla değerlendirilirse *tar(t)*- + *-(X)m-* = *Tarım*, ‘ekilen şey, yetiştirilen şey,

işlenen şey' gibi anlamlara gelmektedir. Bu türden bir ismin kişi veya ünvanı olarak kullanılma ihtimali yüksektir. Çünkü toprak ürün veren, bereketli bir unsur olarak görülür. Dolayısıyla *tarım* sözcüğü ikinci ihtimal olarak değerlendirilen *tarı-* ~ *tar(ı)-* fiili ile ilişkili olmalıdır.

1.2. Kadının Zenginliğini Gösteren Sözcükler

Bu kısımda *Dîvânü Lugâtî't-Türk*'te kadının maddî zenginliğini gösteren *egetlig* ve *yuruñlug* sözcükleri ele alınacaktır. Eserde doğrudan 'zengin kadın' anlamını karşılayan bir ifade bulunmamakla birlikte aşağıda ele alınan sözcüklerde sosyolojik olarak bir zenginlik ifadesi bulunduğu söz edilebilir. Çünkü toplum hizmetçisi olan gelin için veya ipeğe sahip kadın için ayrı bir niteleme yapmıştır. Bu da toplum içerisinde bu tür özelliklerin ayırt edici bir duruma işaret ettiğini düşündürmektedir.

1.2.1. *egetlig* 'hizmetçisi olan gelin' DLT 86/78; *egetlik* 'gelinle gönderilmek için ayrılan hizmetçi' DLT 86/78, DLT 87/78; *egetlig* 'cariye sahibi gelin' A-D 1/151-1

Sözcük, Orhun Türkçesi ve Eski Uygur Türkçesi dönemlerinde tanıklanmamakla beraber Clauson'un sözlüğünde de yer almamaktadır. Fakat DTS'de *egätlig* 'невеста // köle' şeklinde tanımlanmıştır (Nadalyayev 165). Sözcük *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*'nde 'cariye sahibi gelin' olarak açıklanmıştır (Ünlü 262). Kökenine dair herhangi bir analiz bulunmayan sözcüğün +IXg isimden isim yapan ek aldığı açıktır. Korkmaz da bu ekin asıl işlevinin eklendiği sözcüğe 'tahsis, bir şey için' anlamı veren isimler türetmek olduğunu söylemiştir (135). O hâlde kök olarak düşünülebilecek iki ihtimal bulunmaktadır: *eget* ve *eke*.

eget sözcüğü, Orhun Türkçesi ve Eski Uygur Türkçesi dönemi metinlerinde geçmemektedir. *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*'nde *eget* 'hizmet için gerdek gecesi, gelinle birlikte gönderilen hizmetçi kadın'; Clauson'da ise '(maid) servant / (hizmetçi) uşak' şeklinde tanımlanmıştır. Sözcüğün bu hâliyle kök kabul edilmesi mümkündür (Ünlü 262; Clauson 102).

Bir diğer ihtimal ise sözcüğün 'abla' anlamını karşılayan *eke* sözcüğünden +(X)t+ ile genişleyerek *eket* biçimini alması ve sonrasında da bu sözcüğün tonlularak 'eget'e dönüşmesidir: *eke* > *eket* > *eget* > *egetlig*

eke Orhun Türkçesi döneminde yalnız 'abla'; Eski Uygur Türkçesi döneminde *äkä* 'ältere Schwester, Schwester || abla, kız kardeş Pflegemutter || analık' şeklinde tanımlanmıştır (Şirin 350; Wilkens 102). Karahanlı Türkçesi döneminde ise *eke* sözcüğünün müstakil kullanımı tanıklanmamış fakat *ekele-* 'abla diyerek çağırmak, abla demek' fiili içerisinde yer aldığı görülmüştür (Ünlü 265). Görüldüğü üzere *eget* sözcüğünün kökeninin 'abla' anlamını karşılayan *eke*'ye götürülmesi mümkündür. Bunun için morfolojik ve semantik bir engel bulunmamaktadır. Öyle ki Orhun Türkçesi döneminde abla anlamını karşılayan sözcük, Eski Uygur Türkçesi döneminde abla, kız kardeş, analık

gibi kavram alanlarını karşılamış, anlam zenginleşmesine uğramıştır. Buna göre sözcüğün anlamsal olarak zaman içerisinde yeniden bir genişlemeye uğramasıyla 'yardımcı olan, büyük, abla' anlamını kazanması ihtimal dahilindedir. Zaten sözcüğün anlamı *Dîvânu Lugâtî't-Türk*'te de 'hizmet için gerdek gecesi, gelinle birlikte gönderilen hizmetçi kadın DLT, CI, 51-27' olarak açıklanmıştır (Ünlü 262).

Bu durumda sözcüğün analizi şu şekilde gösterilebilir: eke + +(X)t + +l(X)g = *eketlik* > *egetlig*

1.2.2.yurunlug 'ipek parçaları olan (kadın vb.)' DLT 466/370; *yurunlug* 'ipek kumaş parçası olan' A-D 3/50-9, A-D 3/50-10

Orhun Türkçesi döneminde tanımlanamayan sözcüğün bu biçimine Eski Uygur Türkçesi döneminde de rastlanmamıştır. Bu dönemde ipek için *agı* (HA 17), *barçın* (HA 143), *bıntadu* (HA 167), *çigin* (HA 231), *eşgirti* (HA 264), *huliñ* (HA 283), *kapgır* (HA 332), *känşi* (HA 357), *la* (HA 449), *siliñ* (HA 613), *torku* (HA 734), *tuğçik* (HA 753), *ülätü* (HA 822) sözcükleri kullanılmıştır. Clauson'da ise *yurun* 'patch, scrap and the like / yama, hurda ve benzerleri' olarak açıklanmış *yurunlug* için ise herhangi bir tanımlama yapılmaksızın bir cümle örneği verilmiştir: *yurunluğ urağut* 'a woman who owns scrabs / kumaş parçalarına sahip kadın'. Bu anlam *Dîvânu Lugâtî't-Türk*'teki anlamla örtüşmektedir. Clauson'da *yurun* maddesinden *ürüñ* 'e yapılan gönderme de dikkat çekmektedir. *ürüñ* 'white in general sense / genel anlamda beyaz' olarak tanımlanmıştır (233, 970-971). O hâlde sözcüğün beyaz ile ilişkisi de düşünülmesi gereken bir husustur. Orhun ve Eski Uygur Türkçesi dönemi için ipek anlamını karşılayan ve bu sözcükle ilişkilendirilebilecek herhangi bir sözcük bulunmamaktadır. Fakat 'beyaz' anlamına gelen *ürüñ* veya *yürüñ* sözcükleri her iki dönemde de tespit edilmiştir. Orhun Türkçesinde *ürüñ* 'ak, beyaz; beyaz renkli mal mülk, gümüş para' olarak açıklanmış, *yürüñ* türevi tanımlanmamıştır (Şirin 216, 267, 338). Eski Uygur Türkçesinde ise *yürüñ* 'weiß, hell || beyaz, ak, aydın; Weiß, Weißes (Sperma = männliche Zeugungssubstanz) || beyaz şey (sperm, döl = erkeklerin üreme özü)' şeklinde tanımlanmış, sözcüğün türevinin gösterildiği kısımlarda *ürüñ* şeklinde yazımlar da gösterilmiştir: *ürüñ köpük* '(r) weißer Schaum, weißer Geifer (Kamel) || beyaz köpük, beyaz salya (deve)' gibi (Wilkens 925). Karahanlı Türkçesi'nde de beyaz anlamını karşılayan *ürüñ* 'beyaz, ak, bembeyaz, parlak' ve *örüñ* sözcükleri görülmektedir. Bu dönemde ipek anlamını karşılayan sözcüklerden biri de '*yurun*'dur: *yurun* 'ipek kumaş parçası'; *yurunlug* ise 'ipek kumaş parçası olan' demektir (Ünlü 755, 1099, 1254). Sözcük DTS'de ise *jurunluğ* 'с куском ш елка, имеющий кусок шелка // bir parça ipekle, ipek parça' şeklinde ifade edilmiştir (Nadalyayev 282).

Bu veriler ışığında Orhun Türkçesi döneminde beyaz anlamına gelen *ürüñ* sözcüğünün tanımlarından birinin beyaz renkli mal mülk oluşu ve Clau-

son'un beyaz maddesine yaptığı gönderme *yurunlug* sözcüğünün beyaz anlamına gelen *yürün* ile ilişkisi olma ihtimalini güçlendirmektedir. İşlenmemiş hâli beyaz renk olan ipeğin, beyaz ile ilişkili bir adla anılması semantik olarak da mümkündür.

1.3.Cariye Kavramını Karşılaman Sözcükler

Çalışmanın bu bölümünde *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te cariyeye anlamını karşılayan sözcükler incelenecek olup cariyelere verilen adlar ele alınmayacaktır. Çünkü bunlar hiyerarşik bir kategoriye temsil etmeyip yalnız kişi adı olarak kullanılan özel isimlerdir.

Dîvânu Lugâti't-Türk'te cariyeye anlamında 7 sözcüğün kullanıldığı tespit edilmiştir: *kırkın*, *kırnak*, *kız*, *küñ*, *yalhuk*, *yinçge*, *yinçü*.

1.3.1.kırkın 'kız, cariy'e' DLT 164/142; *kırkın* 'cariye' A-D 2/110-4

Orhun Türkçesi döneminde tanımlanamayan sözcüğün Eski Uygur Türkçesi döneminde *kırkın* 'Mädchen, Tochter, Jungfrau || kız, bakire; Dienerin || kadın hizmetçi; Sklavin || cariy'e'; Karahanlı Türkçesi döneminde '*kırkın* 'cariye' anlamlarını karşıladığı görülmüştür (Wilkens 373; Ünlü 512). DTS'de *qırqın* 'невольница || köle' olarak açıklanmıştır (Nadalyayev 446). Clauson ise sözcüğü *kırkın* 'originally maiden, young woman later perhaps more specifically slave girl / başlangıçta bakire, genç kadın daha sonra belki de daha spesifik olarak köle kız' olarak açıklamış fakat kökenine dair bilgi vermemiştir (654).

Sözcüğün kökenine ilişkin herhangi bir görüş bulunmamaktadır. Ancak *kız*, *kırkın* ve *kırnak* sözcüklerinin aynı kavram alanına işaret etmesi bu sözcüklerin ortak bir kökten gelebileceği yönünde düşüncelere de yol açmıştır. Eren ise *kırkın* maddesine yer vermemekle birlikte kökteş oldukları düşünülen *kırnak* maddesinde sözcüğün *kırkın* ile birleştirilmesini tartışmalı bulmuştur çünkü *kırkın* Türklerin eski çağlardan beri cariyeye verdikleri addır. *kız* sözcüğü için ise Kırgızların kullandığı *kızalak* adını örnek veren Eren, *kızalağın* *kız* sözcüğüyle ilişkisini açık olarak değerlendirirken; *kırnak* ve *kırkın* sözcükleri hakkında net bir görüş bildirmemiştir (239). Sözcüğün *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te *kapalığ kırkın* 'cariye' A-D 1/326-8; *kız kırkın* 'cariye' DLT 323/263 gibi kullanımları da tanımlanmıştır.

1.3.2.kırnak 'cariye' DLT 238/206; *kırnak* 'cariye (Yabaku, Kay, Çomul, Basml, Oğuz, Yemek ve Kıpçak dillerince)' A-D 1/473-18

Sözcüğün Orhun ve Eski Uygur Türkçesi döneminde kullanımı tanımlanmamıştır. Karahanlı Türkçesi döneminde ise *kırkın*'ın 'cariye' anlamını karşıladığı görülmüştür (Ünlü 514). Clauson *kırna:k* 'a slave girl / köle kız' olarak açıkladığı sözcüğün kökenine dair bir analiz yapmamakla birlikte sözcüğün batılı bir sözcük olabileceği yönünde görüş bildirmiştir fakat değerlendirdiği ihtimallerden biri de sözcüğün Ar. *gurnûg*'un bozulmuş biçimi

olabilme durumudur (661). Eren ise *kırnak* maddesinde sözcüğün içerisinde bir *kız* sözünün aranması gerektiği yönündeki görüşleri ses ve yapı yönüyle uygun olmadığını belirterek eleştirir. Eleştirdiği durumlardan biri de sözcüğün *kırkın* ile ilişkilendirilmesidir. Eren'e göre sözcüğün Clauson'un da öne sürdüğü gibi Ar. *ğurnûg* ile ilişkisi, ayrıntılı olarak ele alınmalıdır (239). Gülensoy ise sözcüğün kökenini **kîz*'a götürür (515). Sözcük DTS'de ise köken belirtilmeksizin yalnızca *qırnaq* 'невольница, молодая рабыня // köle, genç köle, cariyе' olarak gösterilmiştir (Nadalyayev 446).

1.3.3.kîz ~ kız 'cariye' DLT 157/136, DLT 164/142, DLT 192/164, DLT 208/178, DLT 402/313, DLT 404/314, DLT 405/315, DLT 433/339, DLT 494/396, DLT 533/434, DLT 558/460, DLT 559/461, DLT 571/470, DLT 576/473, DLT 622/517, DLT 269/236, DLT 277/241, DLT 621/516, DLT 417/328, DLT 376/296, DLT 377/297; *kîz* 'kız, kız çocuk, cariyе, pahalı nesne' A-D 1/7-15, A-D 1/236-15, A-D 1/291-10, A-D 1/312-21, A-D 1/326-5, A-D 1/326-6, A-D 1/382-8, A-D 1/412-21, A-D 1/442-1, A-D 1/474-5, A-D 1/496-21, A-D 2/ 10-17, A-D 2/25-18, A-D 3/265-4, A-D 3/338-4, A-D 3/408-17, A-D 3/450-15, A-D 2/10-17, A-D 2/25-18, A-D 3/265-4, A-D 3/338-4, A-D 3/408-17, A-D 3/450-15, A-D 1/326-10, A-D 3/218-21, A-D 1/280-13, A-D 1/299-11, A-D 2/182-25, A-D 2/304-14, A-D 2/220-11

Sözcük Orhun Türkçesi döneminde *kîz* 'kız, evlenmemiş kadın; kız çocuk'; Eski Uygur Türkçesi döneminde *kîz* 'Mädchen, Tochter, Jungfrau || kız, kız (evlat), bakire; auch eines der sieben Juwelen (Skt. saptaratna) || yedi mücevherden biri de (Skt. saptaratna)'; Karahanlı Türkçesi döneminde *kîz* 'cariye, kız, kız çocuk' olarak anlamlandırılmıştır (Şirin 345, 353; Wilkens 376; Ünlü 519). Sözcüğün semantik gelişimine bakıldığında Orhun ve Eski Uygur Türkçesi devrelerinde yalnız cinsiyet belirleyicisi olarak kullanılan adın, Karahanlı Türkçesi itibarıyla 'cariye' anlamını da karşılamaya başladığı görülmüştür. Sözcük çalışmada ele alınan sözcüklerden *kırkın* ve *yinçge* sözcükleriyle ikili kullanımlara da sahiptir: *kîz kırkın*, *yinçge kîz*.

Ayrıca sözcüğün *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te cariyе anlamı dışında doğru- dan kadın cinsiyet kategorisini bildirdiği de görülmektedir: *kîz ~ kız* 'kız' DLT 125/110, DLT 164/142, DLT 222/191, DLT 316/259, DLT 323/263, DLT 564/464, DLT 164/142, DLT 541/442, DLT 143/124, DLT 151/131, DLT 358/285; *kîz* 'kadın' DLT 588/482

1.3.4.küñ 'cariye' DLT 310/255, DLT 390/305, DLT 601/493, DLT 360/286, DLT 629/525; *küñg* 'cariye' A-D 2/82-18, A-D 248-18, A-D 3/428-6, A-D 186-19

Dîvânu Lugâti't-Türk'te cariyе anlamını karşılayan sözcüklerden biri de Orhun Türkçesi itibarıyla tanıklanabilen *küñ* sözcüğüdür. Sözcüğün henüz Orhun Türkçesinde dahi birçok türevi tanıklanabilmektedir: *küñ bol-*, *küñ kul bol-*, *küñ tutsak*, *küñed-*. Bu dönemde *Köl Tigin* bengu taşının doğu yüzü 7. satırında yer alan '*t(a)bg(a)ç: bod(u)nka b(ä)gl(i)g: urı oğlın: kul bolı:*

(ä)şil(i)k: kız: oğlın: *küñ bolıtı*’ ifadesi önemlidir. Burada o dönemde toplumun erkeğin esiri için *kul*; kadının esiri için *küñ* sözcüğünü tercih ettikleri düşünülebilir. Öyle ki Orhun Türkçesi döneminde sözcüğün türevleri de şu şekilde tanımlanmıştır: *küñ bol-* ‘tutsak olmak (kadın)’; *küñ kıl-* ‘kadın tutsak yapmak’; *küñ tutsak* ‘kadın tutsak’; *küñed-* ‘tutsak olmak (kadın)’. Bu türevlerden yalnız birinde (kadın) notu düşülmemiştir: *küñ kul bol-* ‘tutsak olmak’. Bu da muhtemelen hem erkek hem de kadının tutsaklığını ifade etmesiyle ilişkilidir (Şirin 403, 496, 506). DTS’de de sözcük yalnız *küñ* ‘служанка // köle, hizmetçi’ şeklinde tanımlanmıştır (Nadalyayev 372). Tokyürek de “Eski Türkçede Kölelik” adlı yazısında Orhun Türkçesi döneminde görülen *bulun*, *kul* ve *küñ* sözcüklerinin ‘savaş esiri, tutsak, tabi olan’ anlamlarının sonraları ‘köle’ anlamına dönüştüğünü bildirmiş, bu sözcüklerin yalnız kölelik için değil siyasi egemenliğini kaybeden halklar için de kullanıldığını değinmiştir (758). *küñ* Eski Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi döneminde de ‘cariye olarak açıklanmıştır: *küñ* ‘Skлавин, Dienerin || cariye, halayık, hizmetçi kadın’ (Wilkens 443); *küñ* ‘cariye’ (Ünlü 631). Buna göre *küñ* sözcüğünün Orhun Türkçesi döneminden itibaren kadınların köleliğini ya da tutsaklığını anlatan bir ifade olduğu ve cariye anlamını karşıladığı söylenebilir.

1.3.5.yalñuk ‘Oğuz, Kıpçak ve Suvarlarda odalık’ DLT 612/505; *yalñuk* ‘cariye (Oğuz, Kıpçak ve Suvarlar dillerince)’ A-D 3/385-9

Sözcük Orhun Türkçesi döneminde tespit edilmemiştir. Eski Uygur Türkçesi döneminde ise *yalñuk*, *yalñok* maddesine gönderilmiş ve bu sözcük de *yalñok* ‘Mensch, Geschöpf (auch Äquivalent von Skt. martya), Menschen-|| insan, mahluk, yaratık (Skt. martya’nın da eş değeri), insan ...’ şeklinde açıklanmıştır (Wilkens 858). Karahanlı Türkçesi döneminde ise 2 tür *yalñuk* sözcüğü gösterilmiştir. Bunlardan biri insan biri de cariye anlamını karşılamaktadır (Ünlü 1135). Buradan da anlaşılacağı üzere Eski Uygur Türkçesi döneminde tanıklanan *yalñok*, *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*’nde anlamlandırılan ‘cariye’yi karşılayan *yalñuk* ile ilişkilidir. Çünkü sözcüğün cariye anlamında kullanımı Eski Uygur Türkçesi döneminde tespit edilememiştir. DTS’de de sözcük benzer şekilde *jalquq* ‘1. человек: 2. Молодая, невольница // insan, genç köle’ olarak açıklanmıştır (Nadalyayev 229).

Clauson da sözcüğü *yalñuk* (? *yalñok*) şeklinde göstermiş ve ‘a human being, man / çıplak insan, adam’ olarak anlamlandırarak, *yalın-* kökünden türeyen **yalñuk*’un göçüşmesi sonucu meydana geldiğini söylemiştir (Clauson 930).

Clauson’un gösterdiği bu kök biçim Orhun Türkçesi döneminde tanıklanmazken; Eski Uygur Türkçesi döneminde *yalın-* ‘entblößen || soyamak’; Karahanlı Türkçesi döneminde *yalın-*² ‘çıplak olmak, soyunmak’ şeklinde açıklanmıştır (Wilkens 857; Ünlü 1134). Dolayısıyla Clauson’un görüşüne göre sözcüğü *yalın-* + *-(X)k+* şeklinde analiz etmek mümkündür. Bu şekilde

bakıldığında ise sözcüğün 'çıplak olan' şeklinde anlamlandırılması gerekmektedir ki zaten Clauson'da sözcüğü bu şekilde anlamlandırmıştır. Sözcüğün 'odalık, cariy'e' anlamının da çeşitli anlam geçişleri sonucu oluşması muhtemel görünmektedir.

1.3.6.yinçge kız 'odalık kız' A-D 3/380-17; *yinçke* 'yetişkin cariy'e' A-D 1/326-12

Sözcüğün ilk unsuru olan *yinçge* Orhun Türkçesinde *yinçge* 'ince'; Eski Uygur Türkçesinde *yinçgä* 'zart, fein, subtil, verfeinert, vornehm, edel || yumuşak, ince, narin, gösterişsiz, kibar, soylu; klein || küçük; genau, exakt || tam, doğru, özenli; (Hüfte) fein geschwungen || (kalça) ince kıvrımlı; demütig, schlicht || alçak gönüllü, sade; ehrlich || dürüst; (adv.) intensiv || yoğun bir şekilde; Feinheit, Subtilität || incelik, titizlik (→ 1 inčä); K[]h[]lı Türkçesinde *yinçge/ä* '1. 'ince, genç, hoş, güzel; 2. 'her şeyi bilen, haberdar olan (Allah)' şeklinde açıklanmıştır (Şirin 749; Wilkens 903; Ünlü 1223). Karahanlı Türkçesinde sözcüğün tonsuz ünsüzle yazılan biçimi de görülür: *yinçke/ä* 'ince, kıvrak' (Ünlü 1224).

Orhun Türkçesinde sözcüğün *kız* ile ikili kullanımı tanıklanmazken Eski Uygur Türkçesinde *yinçgä kız* 'Haremsdame, Haremsmädchen || harem kadını, harem kızı' ve Karahanlı Türkçesinde *yinçge/ä kız* 'odalık, cariy'e'; *yinçke kız* 'cariye, karavaş' kullanımları görülmüştür (Wilkens 903; Ünlü 1223-1224).

Clauson da *yinçge* sözcüğünü 'thin, slim, delicate and the like abstractly subtle, fine / ince, narin, zarif vb., soyut olarak hoş, güzel' şeklinde anlamlandırmış ve kökenini **yinç-* fiiline dayandırmıştır. **yinç-* fiili için herhangi bir anlam verilmemiş olup *yinçge* ve *yinçür*-e gönderme yapılmıştır (Clauson 945).

1.3.7.yinçü 'cariye' DLT 457/361; *yinçü* 'inci, cariy'e' A-D 1/31-7, A-D 1/273-5, A-D 1/387-6, A-D 1/390-12, A-D 1/396-22, A-D 1/419-9, A-D 2/9-6, A-D 2/31-19, A-D 2/100-4, A-D 2/122-23, A-D 2/127-15, A-D 2/154-8, A-D 2/243-23, A-D 2/288-3, A-D 3/30-15, A-D 3/30-17, A-D 3/229-15, A-D 3/289-17, A-D 2/79-4, A-D 2/146-19

Orhun Türkçesi dönemi metinlerinden itibaren tanıklanabilen sözcüklerden biri de asıl anlamı 'inci' olan *yinçü*'dür. Sözcük Orhun Türkçesinde *yinçü* 'inci'; Eski Uygur Türkçesinde *yinçü* < Chin. zhen zhu (Spätmittelchin. trin tşyā) Perle, Perlen- || inci, inci ...' olarak tanımlanmıştır (Şirin 334; Wilkens 1224). *yinçü*'nün Karahanlı Türkçesi dönemi itibariyle ise 2 anlamı karşıladığı görülmüştür. Bunlardan ilki Orhun ve Eski Uygur dönemlerindeki gibi 'inci' anlamını karşılamaktayken; ikincisi 'cariye' olarak açıklanmıştır: *yinçü*¹ 'inci', *yinçü*² 'cariye' (Ünlü 1224). Dolayısıyla sözcüğün Karahanlı Türkçesi döneminde 'cariye' anlamını da karşılamaya başladığı söylenebilir. Buna sebep olarak *yinçü*'nün kişi adında sık kullanılan bir sözcük olması gösterilebilir.

Dîvânu Lugâti't-Türk'te incinin cariyeye ismi olarak kullanıldığını gösteren veriler de bu düşüncüyü destekler niteliktedir: *cinçü* 'Oğuzlar ve Kıpçaklarda cariyeye adı' DLT 457/361; *yinçü* 'cariye adı' DLT 457/361. Buna göre sözcüğün önce 'inci' kavramını karşılarken sonraları özel isimlerde kullanımıyla birlikte anlamının genişlediği ve cariyeye özel isim olarak verilen *yinçü*'nün doğrudan 'cariye' anlamını da kazandığı düşünülebilir.

Sözcüğün Wilkens ve DTS'de (256) Çince'den geçtiği gösterilmiştir. Yıldız da sözcüğü basit yapılı Çince alıntılar kategorisinde değerlendirmiş ve 珍珠 *zhēn zhū* karakterinin Çince sözlüklerdeki karşılıklarının, sözcüğün Çince'den alıntı olma ihtimalini güçlendirdiğine dikkat çekmiştir (162). İneyet ise Çince'deki *zhēn zhū* ibaresi ile *inci*'yi karşılaştırdığında karakterlerin Türkçeyle denk düşmediğinden söz etmiştir. Ona göre sözcük Türkçeden Çinceye geçmiştir ve Tuna'nın da gösterdiği gibi Sümerce 'nuzun' ile örtüşmektedir. Bu sebeple sözcüğün kaynağını da Çince'de aramaya gerek yoktur (İneyet 194; Tuna 561).

1.4.Hizmetçi Kavramını Karşılaman Sözcükler

Bu kısımda *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te tespit edilen kadına yönelik hizmetçi kavram alanını karşılayan sözcükler ele alınacaktır: *iget*, *kara baş*, *mamu*.

1.4.1.iget 'gerdek gecesinde gelinle beraber, ona hizmet maksadıyla gönderilen hizmetçi' DLT 37/24; *eget* A-D 1/51-27; *egetlik kara baş* 'gerdek gecesi gelinle birlikte gönderilen hizmetçi kadın, sağdıç kadın' A-D 1/150-24

Sözcük *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te hem *iget* hem de *eget* biçimiyle yer almaktadır. Sözcüğe ilişkin analiz, çalışmada yer alan *egetlik* maddesinde açıklanmış olup, ilgili maddede sözcüğün *eke* ile ilişkili olabileceği üzerinde durulmuştur. bk. 1.2.1.

1.4.2.kara baş 'erkek veya dişi köle' DLT 543/443; *karabaş* 'gerdek gecesi gelinle birlikte gönderilen hizmetçi kadın, sağdıç kadın; köle ve cariyelere verilen adlardandır, "kara baş" anlamındadır.' A-D 1/150-24, A-D 3/222-13

Sözcüğün Orhun Türkçesi döneminde kullanımı tanıklanmamıştır fakat *kara* '1. kara, siyah; 2. doğuştan veya hükümdar buyruğuyla bazı ayrıcalıklara sahip olanların ve özel ünvanlar taşıyanların dışındaki kişiler, avam, halk' olarak tanımlanmıştır (Şirin 266, 395). Eski Uygur Türkçesi döneminde *karabaş* ~ *k(a)rabaş* ~ *k(a)r(a)baş* 'Sklave || esir, köle'; Karahanlı Türkçesi döneminde *kara-baş* 'gerdek gecesi gelinle birlikte gönderilen hizmetçi kadın, cariyeye, hizmetçi' olarak açıklanmıştır (Wilkens 334; Ünlü 437). Clauson ise sözcüğü *kara* maddesinde ele almış olup Memlüklerde 'kadın ve erkek köle' için kullanılan bir adlandırma olduğunu dile getirerek sözcüğün İranî dillerde 'hizmetçi' anlamını karşıladığından söz etmiştir (644). DTS'de ise sözcük

doğrudan 'köle, hizmetkâr' olarak tanımlanmıştır: *qara baş* 'раб, слуга // köle, hizmetkar' (Nadalyayev 423).

Sözcüğün anlamları dönemsel olarak incelendiğinde Orhun Türkçesinde yer alan *kara* sözcüğünün 2. anlamının *kara baş* sözcüğündeki *kara*'yı karşıladığı görülmektedir. Bu sözcük Eski Uygur Türkçesi dönemi itibariyle *baş* ile birlikte kullanılmış ve 'hizmet eden' anlamını kazanmıştır. Fakat Eski Uygur Türkçesi döneminde *kara baş* adı verilen kölenin cinsiyetine yönelik bir bulguya rastlanmamıştır. Hatta *är äpçi iki karabaş* 'ein Sklaven-Ehepaar || bir köle karı koca' türevi de *kara baş* sözcüğünün o dönemde bir cinsiyete yönelik olmadığını düşündürmektedir. Bu düşüncüyü destekleyecek diğer türevler de *är karabaş* 'männlicher Sklave || erkek köle' ve *äpçi karabaş* 'Sklavin || cariye, kadın köle'dir. (Wilkens 129). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*'nde ise sözcüğün kadın hizmetçilere verildiğine değinilmiş, erkekler için bu adın kullanıldığından söz edilmemiştir (Ünlü 437). Fakat Ercilasun ve Akkoyunlu'nun hazırlamış olduğu *Dîvânu Lugâtî't-Türk* neşrinde *kara baş* 'erkek veya dişi köle' DLT 543/443 olarak açıklanmıştır.

1.4.3.mamu 'gerdek gecesi gelinle birlikte gönderilen kadın' DLT 549/449; *mamu* 'gerdek gecesi gelinle birlikte gönderilen kadın (Öz Türkçe değil)' A-D 3/235-21

Sözcük Orhun Türkçesi ve Eski Uygur Türkçesi metinlerinde tanıklanmamış *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*'nde *mamu* 'gerdek gecesi gelinle gönderilen kadın' olarak açıklanmıştır. Ayrıca sözlüğe göre *mamu* sözcüğüne Karahanlı Türkçesi döneminde yalnız *Dîvânu Lugâtî't-Türk*'te rastlanmaktadır (Ünlü 644). DTS'de *mamu* 'женщина, сопровождающая невесту в первую брачную ночь // düğün gecesi geline eşlik eden kadın' şeklinde açıklanmıştır (Nadalyayev 335).

Clauson ise *mamu* sözcüğünün 'grandmother, mother, a respectful term for older woman, midwife, and the like / büyükanne, anne, yaşlı kadınlar için kullanılan saygılı bir terim, ebe ve benzerleri' anlamını karşıladığını söyleyerek Karahanlı Türkçesindeki anlamın ise 'the word for any woman sent with the bride on her wedding night'; not a genuine word / 'düğün gecesi gelinle birlikte gönderilen kadın' olduğunu bildirmiştir. Sözcüğün yarı-yansıma bir sözcük niteliğinde olduğunu belirten Clauson, *mama* ile de ilişkilendirdiği sözcüğün 'gerçek bir kelime' olmadığını dile getirmiştir (766). Gerçek bir kelime değil açıklaması da muhtemelen sözcüğün yansıma yoluyla oluştuğunu ifade etmektedir.

Sonuç

Çalışmada *Dîvânu Lugâtî't-Türk*'te yer alan kadın hiyerarşisine dair tespit edilen 16 sözcük, *soylu kadınlar için kullanılan sözcükler*, *kadının zenginliğini gösteren sözcükler*, *cariye kavramını karşılayan sözcükler* ve *hizmetçi kavramını karşılayan sözcükler* olmak üzere 4 ana başlık altında sınıflandırılmıştır. Sınıflandırılan verilerin kategorilere göre dağılımı şu şekildedir:

Soylu Kadın (4)	Zengin Ka- dın (2)	Cariye Kadın (7)	Hizmetçi Kadın (3)
<i>kunçuy, kātun, og- lagu, altun tarım</i>	<i>egetlig, yu- runlug</i>	<i>kırkın, kırnak, kīz, küñ, yalñuk, yinçe kız, yinçü</i>	<i>iget, kara baş, mamu</i>

a. Tespit edilen verilerin kendi aralarında ikili biçimler oluşturduğu tespit edilmiştir: *katun kunçuy, oglagu kātun, kız kırkın, yinçe kız*

b. *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te kadın hiyerarşisine dair sözcüklere bakıldığında en fazla verinin 'cariye' kavramını karşılayan kategoride bulunduğu görülmüştür.

c. Tespit edilen verilerin çoğunluğunda, sözcüklerin çeşitli anlam değişimleriyle kadın hiyerarşisine ilişkin bir anlam kazandığı saptanmıştır.

d. Çalışmada değerlendirilen adlardan bazıları Orhun Türkçesi itibarıyla tanıklanabilirken bazılarının ise yalnız Karahanlı Türkçesinde karşılığı olduğu görülmüştür. Bu sözcükler dönemlere göre tasnif edildiğinde şöyle bir sonuç çıkmaktadır:

- Orhun Türkçesi dönemi itibarıyla tanıklanan adlar: *kunçuy, katun, kīz, küñ, yinçü*

- Eski Uygur Türkçesi dönemi itibarıyla tanıklanan adlar: *oglagu, kırkın, yalñuk, yinçe kız, kara baş*

- Karahanlı Türkçesi dönemi itibarıyla tanıklanan adlar: *altun tarım, egetlig, yurunlug, kırnak, iget, mamu*

e. Çalışmada incelenen sözcüklerden *altun tarım, kātun, mamu* ve *yinçü* sözcüklerinin etimolojileri hakkında farklı görüşler bulunmaktadır.

f. İncelenen verilerin dördünde anlamın 'gelin' ile ilişkili olduğu dikkat çekmektedir: *egetlig, iget, kara baş, mamu*

- *egetlig* 'hizmetçisi olan gelin', *iget* 'gerdek gecesinde gelinle beraber, ona hizmet maksadıyla gönderilen hizmetçi', *kara baş* 'gerdek gecesi gelinle birlikte gönderilen hizmetçi kadın, sağdıç kadın; köle ve cariyelere verilen ad' ve *mamu* 'gerdek gecesi gelinle gönderilen kadın' olarak açıklanmıştır. Bu durum Karahanlı döneminde düğün törenlerinde geline yardım için bir kişinin görevlendirildiğini net olarak ortaya koymaktadır.

g. Çalışmada dikkat çeken hususlardan biri de kadının soyluluğunu ve zenginliğini gösteren kavramların; kadının hizmetçi ve cariye oluşunu gösterenlere göre daha az sayıda olmasıdır. Ancak konuyla ilgili daha kapsamlı bir analiz yapılabilmesi ve kadının o dönemdeki algısının bütünlüklü bir şekilde ortaya konulması için dönem metinlerinin tümünün ayrıntılı olarak ele alınması gerekmektedir.

KISALTMALAR

HA: Wilkens (2021)

A-D: Atalay-Dizin (2021)

DLT: Ercilasun- Akkoyunlu, Dîvânü Lugâtî't-Türk (2020)

DTS: Nadalyayev, Drevnetyurkskih Slovar' (1969)

KAYNAKLAR

- Atalay, Besim. *Divanü Lûgat-it Türk (Çeviri-Dizin)*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2021.
- Atay, Ayten. "Türkçede *ya- (parlamak) Kökü ve Türevleri." *Belleten*, c. 2, 2006, ss. 7-28.
- Berbercan, Mehmet Turgut. "İslamiyet Öncesi Türk Metinlerinde 'kız' ve 'kadın'". *JOTS*, c. 1, no. 1, ss. 7-19.
- Berbercan, M. Turgut. "Türk Yazı Dilinin Tarihi Dönemleri ve Orta Türkçenin Yeri Meselesi." *TOD*, no. XVII, 2014, ss. 765-783.
- Clauson, Gerard. *An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford University Press, 1972.
- Çağatay, Saadet. "Türkçede Kadın İçin Kullanılan Sözcükler". *Belleten*, c. 10, 1962, ss. 13-49.
- Eraslan, Kemal. *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2012.
- Ercilasun, Ahmet Bican. *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Akçağ Yayınları, 2017.
- Ercilasun, Ahmet Bican, ve Ziyat Akkoyunlu. *Kâşgarlı Mahmud: Dîvânü Lugâtî't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2020.
- Erdal, Marcel. *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach To The Lexicon-II*. Turcologica 9, 1991.
- Erdoğan, İsmail. "Dîvânü Lugâtî't-Türk'te Kadınla İlgili Kavramlar". *Dini Araştırmalar Kadın Özel Sayısı*, 2016, ss. 197-207.
- Eren, Hasan. *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999.
- Gabain, Annamaria Von. *Eski Türkçenin Grameri*. Çeviren Mehmet Akalın. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2003.
- Gülensoy, Tuncer. *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.
- Gündüz, Ahmet. "Tarihî Süreç İçerisinde Türk Toplumunda ve Devletlerinde Kadının Yeri ve Önemi." *The Journal of Academic Social Science Studies*, c. 5, no. 5, 2012, ss. 129-148.
- Hacıeminoğlu, Necmettin. *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2019.
- İnayet, Alimcan. "Türkçede Çince Kaynaklı Gösterilen Bazı Kelimeler Üzerine". *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, c. 7, 1999, ss. 193-204.
- Karahan, Akartürk. "Tarihî Türk Dilinin Söz Varlığına Katkıları: Kadınla İlgili Kelimeler Üzerine". *Bilkent Üniversitesi I. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, 2006, ss. 1-12.

- Korkmaz, Zeynep. *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2022.
- Kumanlı, Mustafa Samet. “Dîvânü Lugâtî’t-Türk’ten Güncel Türkçe Sözlük’e Türkçede Kadın Kavram Alanına Dair Sözlükbirimler ve Tanımları”. *Geçmişten Bugüne Türk Yazınında Kadının Temsili*. Editör Betül Özbay. Kriter Yayınları, 2023, ss. 151-168.
- Mudrak, Oleg Alekseyeviç. “En Eski Türk Dilinin Metal Adları İle İlgili Sözvarlığı”. Çeviren R. Adzhumerova ve E. Atmaca. *Dil Araştırmaları*, c. 9, no. 17, 2015, ss. 229-242.
- Nadalyayev, Vladimir vd. *Drevnetyurkskiy Slovar’*. Izdat. Nauka, Leningradskoe Otd, 1969.
- Özdarıcı, Öznur. “Dîvânü Lûgat-it-Türk’te Kadın ve Kadına İlişkin Unsurlar.” *Kırık-kale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 1, no. 1, 2011, ss. 127-156.
- Tuna, Osman Nedim. *Sümer ve Türk Dillerinin Tarihi İlgisi ve Türk Dilinin Yaşı Me-selesi*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 1990.
- Şirin, Hatice. *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2020.
- Taş, İbrahim. *Kutadgu Bilig’de Söz Yapımı*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2020.
- Tokyürek, Hacer. “Runik Türk Yazıtlarında ve Eski Uygur Metinlerinde Kadın Hiye-rarşisi.” *Belleken*, c. 61, no. 1, 2013, ss. 119-129.
- Tokyürek, Hacer. “Eski Türkçede Kölelik.” *Doğumunun 60. Yılında Zühal Ölmez Ar-mağanı-Esengü Bitig*. Editör T. Karaayak ve U. Uzunkaya. Kesit Yayınları, 2021, ss. 755-772.
- Türköne, Mualla. *Eski Türk Toplumunun Cinsiyet Kültürü*. Ark Yayınevi, 1995.
- Useev, Nurdin. “Köktürk Harfli Yenisey Yazıtlarındaki Kadını Bildiren Kelimelerin Anlamına Göre Eski Türklerde Kadın İmaji.” *Dil Araştırmaları*, c. 11, 2012, ss. 57-66.
- Ünlü, Suat. *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*. Eğitim Yayınevi, 2012.
- Wilkens, Jens. *Eski Uygurcanın El Sözlüğü Eski Uygurca-Almanca-Türkçe*. Akademie Der Wissenschaften Zu Göttingen, 2021.
- Yazıcı Şahin, Serpil. “Orhun Yazıtlarında Kadımla İlgili Söz Varlığı”. *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi Bildiri Kitabı*. Editör M. Tekcan, c. 2, 2013, ss. 393-402.
- Yıldız, Hüseyin. *Maniheist Uygur Metinlerinde Çince Alıntılar (Etimolojik, Leksik ve Tematik İncelemeler)*. Fenomen Yayıncılık, 2020.